

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЖИТОМИРСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ ІВАНА ФРАНКА
НАВЧАЛЬНО-НАУКОВИЙ ІНСТИТУТ ПЕДАГОГІКИ
КАФЕДРА ПЕДАГОГІКИ

Кваліфікаційна робота

на здобуття освітньо – кваліфікаційного рівня «магістр»

на тему:

**ВИХОВАННЯ ПАТРІОТИЧНИХ ПОЧУТТІВ УЧНІВ ПОЧАТКОВИХ
КЛАСІВ ЗАСОБАМИ КРАЄЗНАВСТВА**

Виконала:

студентка VI курсу, групи 61

Напряму підготовки:

8.01010201 «Початкова освіта»

Гринькова Юлія Іванівна

Науковий керівник роботи:

доктор педагогічних наук, професор

Левківський Михайло Васильович

Рецензент:

кандидат педагогічних наук,

доцент кафедри «природничих та

соціально-гуманітарних наук»

Житомирського інституту медсестринства

Копетчук В. А.

«Допущено до захисту»

«___» _____ 2015 року

Завідувач кафедри

доктор педагогічних наук,

професор Антонова О. Є.

ЖИТОМИР – 2015 РІК

ЗМІСТ

ВСТУП.....	2
РОЗДІЛ I. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ВИХОВАННЯ ПАТРІОТИЗМУ У ДІТЕЙ ТА УЧНІВСЬКОЇ МОЛОДІ.....	Ошибка! Закладка не определена.
1.1. Аналіз базових понять дослідження	Ошибка! Закладка не определена.
1.2. Патріотичне виховання як педагогічна категорія.....	Ошибка! Закладка не определена.
1.3. Краєзнавство як засіб патріотичного виховання молодших школярів.....	Ошибка! Закладка не определена.
1.4. Змістова структура патріотизму в початковій школі.....	Ошибка! Закладка не определена.
РОЗДІЛ II. ПРАКТИКА ФОРМУВАННЯ ПАТРІОТИЗМУ ДІТЕЙ У НАВЧАЛЬНО-ВИХОВНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ... ..	Ошибка! Закладка не определена.
2.1. Особливості виявлення патріотизму в учнів початкових класів	Ошибка! Закладка не определена.
2.2. Експериментальна перевірка стану вихованості у дітей засобами краєзнавства та динаміка сформованості патріотизму в учнів початкових класів.....	Ошибка! Закладка не определена.
ВИСНОВКИ	7
СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ	12
ДОДАТКИ	Ошибка! Закладка не определена.
Додаток 1	Ошибка! Закладка не определена.
Додаток 2	Ошибка! Закладка не определена.
Додаток 3	Ошибка! Закладка не определена.

ВСТУП

Актуальність роботи. У Державних національних програмах “Освіта” (“Україна ХХІ століття”), “Діти України”, “Національній програмі патріотичного виховання громадян, розвитку духовності”, Законах України “Про освіту”, “Про загальну середню освіту”, Національній доктрині розвитку освіти України як стратегічні визначаються завдання виховання в особистості любові до Батьківщини, усвідомлення нею свого громадянського обов’язку на основі національних і загальнолюдських духовних цінностей, утвердження якостей громадянина - патріота України як світоглядного чинника.

Патріотизм покликаний дати новий імпульс духовному оздоровленню народу, формуванню в Україні громадянського суспільства, яке передбачає трансформацію громадянської свідомості, моральної, правової культури особистості, розквіту національної самосвідомості і ґрунтується на визнанні пріоритету прав людини. Суспільство, яке функціонує на засадах гуманізму, свободи, верховенства закону, соціальної справедливості, гарантує умови для зростання добробуту народу. Суспільство, яке є єдиним дієвим механізмом розбудови не олігархічної, а народної демократії, правової України, виступає, з одного боку, джерелом опозиції державній владі, а з іншого - взаємодоповнює її, реалізуючи свої розвивальну і контролюючу функції.

Виходячи з цього, патріотизм на даний час є нагальною потребою і держави, якій необхідно, щоб усі діти стали національно свідомими громадянами – патріотами, здатними забезпечити країні гідне місце в цивілізованому світі, і особистості, яка своєю діяльністю любов’ю до Батьківщини прагне досягти взаємності з метою створення умов для вільного саморозвитку і збереження індивідуальності; і суспільства, яке зацікавлене в тому, щоб саморозвиток

особистості, становлення її патріотичної самосвідомості здійснювався на моральній основі.

Актуальність патріотичного виховання учнів початкових класів зумовлюється водночас процесом становлення України як єдиної політичної нації. В умовах поліетнічної держави, патріотизм покликаний сприяти цілісності, соборності України, що є серцевиною української національної ідеї. З патріотизмом органічно поєднується етнічна самосвідомість громадянина. Етнічна самосвідомість підростаючого покоління базується на етнічній ідентифікації, яка вбирає в себе любов до свого народу, віру в його духовні сили її майбутнє, готовність до праці на користь народу; знання та уміння осмислювати його моральні та культурні цінності, історію, звичаї, обряди, символіку; передбачає систему вчинків, які мотивуються любов'ю, вірою, звичками, знаннями, відповідальністю перед своїм народом. Нині можна констатувати, що за роки незалежності в Україні створено передумови для оновлення змісту й технологій патріотичного виховання, формування гуманістичних цінностей та громадянської позиції підростаючого покоління. В центрі патріотичного виховного процесу постала особистість дитини як найвища цінність.

Об'єкт дослідження – навчально-виховний процес початкової школи.

Предмет дослідження – зміст, форми та методи патріотичного виховання учнів початкових класів засобами краєзнавства.

Мета дослідження – теоретично обґрунтувати й експериментально перевірити зміст, форми та методи патріотичного виховання учнів початкової школи. Мета роботи реалізується через виконання наступних **завдань**:

- проаналізувати наукову літературу з теми досліджень;
- визначити стан сформованості патріотичних почуттів учнів початкової школи;

- виявити виховний потенціал краєзнавства як засобу виховання патріотизму учнів.
- розробити та експериментально перевірити методику патріотичного виховання учнів у навчальній та поза навчальній діяльності.

Теоретична база дослідження. Зазначимо, що з появою держав патріотизм інтерпретувався у складову громадянськості. Загальні проблеми виховання громадянина-патріота, становлення громадянськості та культури демократії простежуються у працях філософів, науковців, педагогів: Аристотеля, Платона, Протагора, Сократа, Цицерона, Т. Мора, Т. Кампанелли, Ф. Рабле, Я. Коменського, П. Гольбаха, Ж.-Ж. Руссо, Г. Песталоцці, Й. Гердера, А. Дістервега, І. Канта, Гегеля, К. Ушинського, С. Гессена, А. Грамші, К. Поппера.

Теоретико-методологічні основи патріотичного виховання розглядаються в літературі з розвитку педагогічної науки та практики в Україні, зокрема в працях Г. Сковороди щодо формування людини, спорідненої з природою, К. Ушинського про підготовку всебічно розвиненої людини як мету виховання, І. Франка про виховання через призму сприймання рідного народу, А. Макаренка, В. Сухомлинського про виховання любові до Батьківщини та наукових здобутках сучасних вітчизняних вчених І. Беха, А. Бойко, М. Боришевського, І. Зязюна, О. Кондратюка, В. Кузя, І. Мартинюка, Ю. Римаренка, Г. Філіпчука, Б. Ступарика та ін.

Проблема патріотизму, сутності патріотичної свідомості, почуттів індивідів, зокрема й любові до батьківщини, знайшла своє відображення у вітчизняній (В. Андрущенко, І. Бичко, І. Надольний, Л. Сохань, І. Стогній, О. Забужко, В. Шинкарук) та зарубіжній (І. Кант, К. Роджерс, Е. Фромм та ін.) філософії.

Психологічні механізми формування і розвитку особистості, на яких базується патріотичне виховання, досліджуються І. Бехом, О. Бодальовим,

М. Боришевським, Л. Виготським, Л. Долинською, О. Киричуком, І. Коном, Г. Костюком, В. Котирло, О. Леонтєвим, В. Мясіщевим, Т. Титаренком, Ю. Трофімовим, В. Роменцем, В. Футулуйчуком та ін., які вивчають проблеми розвитку ціннісно-морального ставлення особистості до Вітчизни, патріотизму як структурного елемента моральної свідомості.

Патріотичне виховання було предметом дослідження багатьох поколінь педагогів. Видатні вчені минулого О. Духнович, Г. Ващенко, С. Русова, К. Ушинський, Я. Чепіга у своїх працях приділяли велику увагу вихованню любові до своєї землі, малої та великої Батьківщини, рідної мови; поваги до історичного минулого, формуванню національної самосвідомості.

Основні складові патріотичного виховання українців намагались визначити філософи, історики, правознавці, політики, письменники, зокрема М. Бердяєв, М. Грушевський, Г. Сковорода, І. Франко, Д. Чижевський, В. Липинський, В. Вернадський та ін.

У вітчизняній педагогіці проблеми патріотизму школярів досліджують В. Бондар, О. Захаренко, І. Зязюн, О. Мороз, О. Рудницька, М. Ярмаченко та ін. Питанням патріотичного виховання засобами дійсності (природи, праці, поведінки) і різних видів мистецтва присвячені окремі положення праць В. Бутенка, Н. Волошиної, В. Коваль, О. Савченко та ін.

Останніми роками з проблем патріотизму школярів, формування його в учнів загальноосвітньої школи захищено декілька дисертаційних робіт (Г. Гуменюк, В. Каюков, В. Кіндрат, В. Коваль, М. Павленко).

На терені СНД до проблеми патріотизму звертаються Є. Белозерцев, А. Валєєв, І. Ільїн, М. Нікандров та ін.

Сучасні аспекти формування патріотизму дітей та молоді досліджуються О. Вишневським, М. Зубалієм, П. Ігнатенком, М. Левківським, Г. Пустовітом, Ю. Руденком, А. Сиротенком, М. Стельмаховичем, О. Сухомлинською К. Чорною та ін.

Методи дослідження. Для досягнення мети та завдань застосовано комплекс педагогічних методів дослідження: теоретичні – аналіз, порівняння й узагальнення психолого-педагогічної і методичної літератури, методичних статей у періодичних виданнях, матеріалів наукових досліджень з цієї проблеми; емпіричні – педагогічне спостереження, анкетування, методики педагогічної діагностики, констатуючий і формуючий експерименти, кількісна та якісна інтерпретація отриманих експериментальних даних.

Наукова новизна і теоретична значущість дослідження полягають у тому, що вперше в історико-педагогічній науці узагальнено зміст національно-патріотичного виховання учнів початкових класів, основу якого творять національні цінності; доповнено педагогічну теорію науковими знаннями про еволюцію змісту поняття “патріотизм” (етнічний, територіальний, державницький); уточнено форми і методи національно-патріотичного виховання учнівської молоді; подальшого розвитку набули положення і висновки щодо ефективності виховної діяльності різних інститутів задля національно-патріотичного виховання підростаючого покоління; обґрунтовано перспективи творчого використання досвіду національно-патріотичного виховання в сучасних умовах.

Практичне значення дослідження визначається тим, що його результати та висновки сприятимуть збереженню й передачі історико-педагогічного досвіду національно-патріотичного виховання учнів початкових класів. Матеріали, основні положення роботи можуть використовуватися в підготовці й проведенні теоретичних і практичних занять з курсів “Історія педагогіки”, “Методика виховної роботи”, а також у виховній роботі і в позаурочний час.

Експериментальна база дослідження. Дослідно-експериментальна робота проводилася протягом 2014-2015 років в 1-4 класі на базі Навчально-виховного комплексу №3 та ліцею з посиленою військовою фізичною підготовкою м. Шепетівка Хмельницької області.

Структурно магістерська робота складається зі вступу, двох розділів, висновків, списку використаної літератури та додатків.

ВИСНОВКИ

Проведене дослідження дало змогу зробити наступні висновки.

Висновки до розділу «Теоретичні засади виховання патріотизму у дітей та учнівської молоді». У першому розділі виявлено, що поняття патріотичне виховання носить конкретно історичний характер. Різнобічний аналіз концепцій науковців на проблему патріотизму, актуалізація окремих факторів, які причетні до виховання патріотизму дозволили синтезувати сучасне уявлення про цей феномен. Найбільш глибокими факторами, які впливають на розвиток патріотичних почуттів, є природо-відповідні фактори. Людина, як істота біологічна належить до світу природи. До цього ж світу належать і її родинні зв'язки, звичка до певного географічного ландшафту і духовний зв'язок з ним, готовність захищати своїх близьких. Соціалізація та урбанізація змінюють характер природо-відповідних факторів, але вони продовжують активно впливати на формування патріотизму. Родинні зв'язки розширюються за рахунок найближчого оточення, але сім'я все ж належить пріоритетне значення. Любов до рідної землі проявляється у любові до рідного дому, рідної школи, рідної вулиці, міста. Це первинний стан патріотизму. Дитина здобуває свій патріотичний досвід спонтанно. Вона природньо і непомітно звикає до оточуючого її середовища, рідного слова, побуту і традицій свого народу. Ці фактори в поєднанні з культурно-освітніми формують базову психологічну прихильність людини до своєї нації, залучають до її духовних скарбів.

Визначено, що значення краєзнавчої роботи в школі не тільки в тому, що вона сприяє всебічному вивченню природно-економічних та соціально-історичних умов розвитку рідного краю, а й у тому, що дає вчителю можливість вивчити психолого-педагогічні особливості учнів, виявити їхні інтереси. участь у суспільно-корисній роботі, виконання індивідуальних завдань краєзнавчого

змісту формує в школярів пізнавальний інтерес до краєзнавчих знань, а через них – і до історії. Краєзнавство це одне з видів науково-освітньої діяльності, якому властиві свій зміст, техніка, функції, етапи, методи і форми.

Дослідивши можливості використання краєзнавчого матеріалу на уроках я зробила такі висновки:

- Краєзнавству сьогодні належить провідна роль у формуванні духовності. Ознайомлюючи дітей з природою, господарством, населенням та працею людей вчитель виховує в дітей почуття патріотизму.
- Краєзнавчий матеріал є найкращим унаочненням під час вивчення багатьох тем з природознавства в початковій школі та в позакласній роботі.
- Завдяки його використанню активізується пізнавальна діяльність учнів, виховується любов до рідного краю.
- Викладання із використанням краєзнавчого матеріалу значно полегшує засвоєння основних географічних понять.
- Краєзнавча робота дає учням багато нових вражень, розширює їх кругозір, дає можливість краще пізнати історію і природу рідного краю та Батьківщини вцілому.
- Великі можливості має краєзнавство для естетичного виховання, допомагає побачити красу природи рідного краю, знайти прекрасне в народній творчості.
- Краєзнавчі походи та екскурсії допоможуть вчителю краще пізнати своїх вихованців пов'язати теоретичні знання, здобуті в стінах школи з їх практичним застосуванням.
- Активна робота школярів у краєзнавчій роботі сприяє формуванню інтелектуального потенціалу України.
- Велике значення шкільного краєзнавства і в справі охорони природи. Вивчення на практиці наслідків негативного впливу людської діяльності сприяє

не тільки екологічному вихованню і дбайливому ставленню до природи рідного краю, а й формуванню дійсно нового екологічного мислення учнів.

Сучасному патріотичному вихованню має бути в певній мірі властива випереджувальна роль у демократичному процесі. Воно мусить стати засобом відродження національної культури, припинення соціальної деградації, стимулом пробудження таких моральних якостей як совість, людяність, почуття власної гідності; засобом самоорганізації, особистісної відповідальності; гарантом громадянського миру і злагоди в суспільстві [18, с.237]. Головною тенденцією патріотичного виховання є формування ціннісного ставлення особистості до свого народу, Батьківщини, держави, нації. Процес формування ціннісних орієнтацій є невід'ємною складовою частиною розвитку підростаючої особистості, її відносин, спрямованості, емоційної і мотиваційно-потребнісної сфер [69, с.45]. Так, виховання патріотизму підростаючого покоління України залежить від природних, соціальних, культурно-освітніх та інших факторів. Їх об'єктивне врахування і науково обгрунтоване використання у виховній діяльності в поєднанні зі свободою особистості, демократією, гуманізмом і правовою державою, відповідатимуть вимогам антропоцентризму. Тому становим хребтом національного виховання має бути виховання національно свідомого громадянина-патріота, гуманіста і демократа.

Очевидно, що для становлення і утвердження незалежної України, як єдиної нації, потрібно формувати в масовій свідомості підростаючого покоління не природовідповідний патріотизм, а духовно осмислений, рефлексивний, який би поєднував пристрасну любов до свого народу, нації, Батьківщини з тверезим почуттям міри і поваги до інших народів. Лише такий патріотизм може вирішити ряд проблем молодій державі.

Висновок до другого розділу «Практика формування патріотизму дітей у навчально-виховній діяльності». Система патріотичного виховання молодших школярів як складова національного виховання має використовувати

краєзнавчі засоби у різноманітних формах навчальної та позаурочної діяльності учнів. Ефективність патріотичного виховання молодших школярів зростає за умов інтеграції базового (інваріантного) та регіонального (варіативного) компонентів змісту загальної мистецької освіти в початковій школі, використання синтезу мистецтв у процесі діалогової взаємодії як провідної особистісно зорієнтованої технології виховання.

Аналіз стану дослідженості проблеми засвідчив, що патріотичне виховання молодших школярів на сучасному етапі є актуальним як у теоретичній, так і в практичній площинах.

Показниками якостей, що характеризують ціннісне ставлення особистості до своєї сім'ї, родини, означено: розуміння сімейних норм та цінностей; орієнтування в сімейному родоводі, національних традиціях свого роду; повага до старших і бажання їм допомагати, наслідування сімейних, національних традицій та звичаїв. Показниками якостей, що характеризують ставлення до Батьківщини, рідного краю, є: знання державних символів України; бажання більше дізнатися про культурні надбання рідного краю; дотримання культурних традицій та звичаїв українського народу; участь у справах суспільно-патріотичної спрямованості.

Виявлено чотири рівні сформованості патріотичних якостей молодших школярів: високий, достатній, середній, низький. Результати контрольних зрізів, що проводилися в експериментальній та контрольній групах, засвідчили позитивні зміни в рівнях сформованості патріотичних якостей молодших школярів. Таким чином, за узагальненими даними на початку експерименту кількісні показники рівнів сформованості патріотичних якостей в обох групах – експериментальній і контрольній – суттєво не різнилися. Результати констатуючого етапу педагогічного експерименту переконливо свідчать про недостатній рівень сформованості патріотичних якостей молодших школярів, а саме: тільки у 6,6 % учнів констатовано високий рівень сформованості

патріотичних якостей, у 30,2 % – достатній, у 54,3 % – середній, у 8,9 % – низький. Так, в експериментальній групі кількість молодших школярів із високим рівнем сформованості патріотичних якостей зросла на 14 %, із достатнім рівнем – на 20,9 %, із середнім рівнем зменшилася на 29,5 %, із низьким рівнем – на 5,4 %. У контрольній групі кількість молодших школярів із високим рівнем збільшилася на 0,7 %, із достатнім рівнем – на 1,4 %, із середнім рівнем зменшилася на 2 %, із низьким рівнем збільшилась на 0,5 %. Отримані під час дослідження дані дали змогу стверджувати, що на рівень сформованості патріотичних якостей молодших школярів впливають: соціальний статус, рівень освіти батьків, матеріальне, культурне та психологічне благополуччя дитини. Повторне анкетування дітей підтвердило ефективність проведеного експерименту. Розуміння патріотизму дітей піднялося від середнього рівня до високого (кількість позитивних відповідей відповідно зросла на 12,6%).

Таким чином, ефективність створених і апробованих педагогічних умов формування патріотичних якостей молодших школярів краєзнавчими засобами доведено. Проведене дослідження не вичерпує всіх аспектів проблеми формування у молодших школярів патріотичних якостей засобами краєзнавства. Подальшого наукового вивчення потребують питання, пов'язані з визначенням місця і ролі народних традицій у формуванні патріотичних якостей, особливостей правового виховання молодших школярів, впливу соціально-педагогічної діяльності ЗМІ на становлення патріотизму молодших школярів тощо. Зважаючи на актуальність досліджуваної теми, рекомендовано: запровадити в системі підготовки майбутніх вчителів початкових класів спецкурсу, семінарів із питань формування патріотичних якостей молодших школярів, форм і методів роботи з краєзнавчими матеріалами.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Артемова Л. В. Історія педагогіки України : Підручник [для вищих педагогічних навчальних закладів] / Любов Вікторівна Артемова. – К. : Либідь, 2006. – 424 с.
2. Бабій Н. Б. Психологічні основи виховання патріотизму в духовному розвитку особистості / Н. Б. Бабій // Проблеми загальної та педагогічної психології : Збірник наукових праць Інституту психології ім. Г. С. Костюка НАПНУ. – К. : Інститут психології ім. Г. С. Костюка НАПНУ, 2011. – Т. XIII, ч. 4. – С. 34
3. Бех І. Законопростір сучасного виховного процесу// Дошкільне виховання. - № 2. - 2004. - С. 3.
4. Бех І.Д. Виховання особистості: У 2-х кн. Кн.1.: Особистісно-орієнтований підхід: теоретико-технологічні засади: Навч.-метод. видання. - К., Знання 2003. - С. 32-44.
5. Бех І. Д. Психологічні джерела виховної майстерності: навчальний посібник / Іван Дмитрович Бех. – К. : Академвидав, 2009. – 248 с. – (Серія „Альма-матер”).
6. Бенедюк В.В. Організація краєзнавчої роботи учнів у процесі вивчення фізичної географії основної школи (V-IX класи): Автореф. дис.. ... кандидата педагогічних наук за спеціальністю 13.00.02 – теорія та методика навчання географії / Валентина Володимирівна Бенедюк. – Інститут педагогіки АПН України. – Київ, 1999. – С.6.
7. Борисов В. В. Теоретико-методологічні основи формування національної свідомості : [монографія] / В'ячеслав Вікторович Борисов. – К. : АОЗТ „Полиграфическое предприятие”, 2003. – 518 с.
8. Боришевський М.Й. Духовні цінності в становленні особистості громадянина //Педагогіка і психологія. – 1997. – № 1. – С. 144–150.
9. Вертило С. В. Виховне середовище сім'ї та школи і його вплив на формування соціального досвіду молодшого школяра / С. В. Вертило // Наукові праці

Донецького національного технічного університету. – Вип. 6. – Донецьк : ДВНЗ „ДонТУ”, 2008. – С. 304–308.

10. Гавлітіна Т. М. Національно-патріотичне виховання підлітків в умовах позашкільного навчального закладу : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.07 / Т. М. Гавлітіна. – К., 2007. – 20 с.
11. Гальченко М. Формування цінностей учнів раннього шкільного віку засобами навчального процесу / М. Гальченко // Вісник Інституту розвитку дитини : [збірник наукових праць]. – Вип. 14./ Національний педагогічний університет ім. М. П. Драгоманова; ред. В. П. Андрущенко [та ін.], 2011. – С.84–92.
12. Гнатюк В. Виховний ідеал – бути патріотом / В. Гнатюк, П. Черниш // Початкова школа. – 1998. – № 3. – С. 36–40.
13. Гончаренко С. Український педагогічний словник / Семен Устинович Гончаренко. – К. : Либідь, 1997. – 376 с.
14. Державна національна програма «Освіта» (Україна ХХІ століття). - К.: Райдуга, 1994. - 112 с.
15. Дубініна К. Психологічні особливості розвитку молодшого школяра / К. Дубініна // Вісник Інституту розвитку дитини : [збірник наукових праць; ред. В. П. Андрущенко]. – Вип. 6. – К. : Вид-во НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2009. – С. 174–180. – (Серія : Філософія. Педагогіка. Психологія).
16. Зубцова Ю. Стан та сучасні тенденції громадянського виховання особистості / Ю. Зубцова // Освіта і наука в умовах глобальних викликів : матеріали другої наук.-практ. конф. (Сімферополь, 12–14 черв. 2009 р.). – Т. 1. – Сімферополь : ЦРОНІ, 2009. – С. 88–90.
17. Зубцова Ю. Сучасні проблеми патріотичного виховання молодших школярів / Ю. Зубцова // Молода наука – 2010 : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (Запоріжжя, 7–9 квіт. 2010 р.). – Запоріжжя: [б. в.], 2010. – С. 25.
18. Зубцова Ю. Формування у молодших школярів патріотичних якостей в системі „школа–сім’я” / Ю. Зубцова // Молода наука – 2011 : зб. наук. пр.

- студентів, аспірантів і молодих вчених : у 5 т. / Запорізький національний університет. – Запоріжжя : Просвіта, 2011. – Т. 3. – С. 237–240.
- 19.** Івашковський В. Виховні засади розвитку особистості патріота України / В. Івашковський // Рідна школа. – 2005. – № 4. – С. 36–38.
- 20.** Ігнатенко П. Р. Виховання громадянина : Психолого-педагогічний і народознавчий аспекти : [навчально-методичний посібник] / [Ігнатенко П. Р., Поплужний В. Л., Косарева Н. І., Крицька Л. В.]. – К. : Інститут змісту і методів навчання, 1997. – 252 с.
- 21.** Карпенчук С.Г. Теорія і методика виховання: Навчальний посібник. – К.: Вища школа, 1997. – 304 с.; іл..
- 22.** Качур М. М. Патріотичне виховання молодших школярів засобами художнього краєзнавства : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.07 / М. М. Качур. – Київ, 2010. – 20 с.
- 23.** Каюков В.І. Патріотичне виховання учнів загальноосвітньої школи на героїчних традиціях українського народу: Автореф. дис... канд. пед. наук: 13.00.01./ Кіровоградський держ. пед. інст. ім. В.К.Винниченка. - Кіровоград, 1996. – 23 с.
- 24.** Киричок В. А. Патріотичне виховання молодших школярів у позаурочній діяльності / Віра Андріївна Киричок // Класний керівник. – № 9–10. – 2011. – С. 1–47.
- 25.** Кіндрат В. Василь Олександрович Сухомлинський про патріотичне виховання / В. Кіндрат // Початкова школа. – 1996. – № 9. – С. 56–60.
- 26.** Кобрій О.М., Чепіль М.М. Методика позаурочної діяльності: Навчальний посібник для студентів педагогічних навчальних закладів. – Дрогобич: Відродження, 1999. – 150 с.
- 27.** Кононенко О.Л. Соціально-емоційний розвиток. – К.: Освіта, 1998.–254 с.
- 28.** Концепція громадянського виховання особистості в умовах розвитку української держави //Педагогічна газета. – 2000. – № 6 (72), червень. – 6 с.

29. Концепція громадянського виховання особистості в умовах української державності (проект) // Освіта України. – 2000. – № 32, 9 серпня. – С. 6–7.
30. Концепція громадянського виховання особистості в умовах розвитку української державності // Дошкільне виховання. – 2003. – № 2. – С. 3–8.
31. Концепція громадянського виховання особистості в умовах розвитку української державності // Педагог. газета. – 2000. – № 6 (72), червень. – 6 с.
32. Коркішко О. Г. Виховання патріотизму молодших школярів у позаурочній виховній роботі: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.07 „Теорія і методика виховання” / О. Г. Коркішко. – Луганськ, 2004. – 20 с.
33. Коркішко О. Методика дослідження патріотичних почуттів молодших школярів загальноосвітньої школи / О. Коркішко // Гуманізація навчально-виховного процесу : [науково-методичний збірник; за ред. проф. В.І.Ситченка]. – Вип. 46. – Слов’янськ : СДПУ, 2009. – С. 222–226.
34. Коркішко О. Становлення патріотичного виховання в ХІХ-ХХ ст. / О. Коркішко // Рідна школа. – 2004. – № 2. – С. 60–62.
35. Корнєєв В. Комп’ютер і географія // Освіта. – 2003. - №12. – С.10-11.
36. Костриця М. Географічне краєзнавство: актуальні питання теорії // Географія та основи економіки в школі. - 1999. - №3. - С. 35
37. Костриця М. Географічне краєзнавство: Поступ у ІІІ тисячоліття // Краєзнавство. Географія. Туризм. - 2002. - № 2. - С 5-7.
38. Крачило М.П. Краєзнавство і туризм. Підручник / М.П. Крачило [Електронний ресурс].
39. Кушнір Л., Гомля Л. Витоки педагогічної майстерності. - 2012. - Випуск 10. - С.166-169.
40. Кушнір Л., Гомля Л. Витоки педагогічної майстерності. - 2012. - Випуск 10. - С.166-169.

- 41.Ляшенко Н.Г. Використання краєзнавчого матеріалу у школі І ступеня: стаття.- Ржищів: 2013.- 17 с.
- 42.Матвієнко О.В. Моральне виховання молодших школярів у позаурочній та позашкільній діяльності: Автореф. дис... канд. пед. наук: 13.00.01/Національний пед. ун-т ім. М.П.Драгоманова. – Київ, 1999. – 19 с.
- 43.Матяшук В. Сучасне патріотичне виховання : стан, проблеми та перспективи розвитку / В. Матяшук // Педагогічна думка. – 2009. – № 3. – С. 48–54.
- 44.Мартинюк І.В. Національне виховання: Теорія і методологія: Метод. Посібник. - К.: ІСДО, 1995. - 160 с.
- 45.Марушій О. Шляхи активізації патріотичного виховання в школі // Рідна шк.- 2001.- №5.- С. 22-24.
- 46.Матеріали III Міжнародної конференції з питань патріотичного виховання молоді (26-27 листопада)/Запоріжжя. Акцент, 2010. - 250 с.
- 47.Міма Н. Забезпечення ефективності сучасного патріотичного виховання молодших школярів / Н. Міма // Гуманізація навчально-виховного процесу: [Збірник наукових праць] / Словянський державний педагогічний університет; за заг. ред. проф. В. І. Ситченка. – Словянськ : Вид-во СДПУ, 2010. – Спец. вип. 4, Ч. 2. – С. 143
- 48.Освіта України за роки незалежності: стан, факти, події /За заг. ред. В.Г. Кременя. – К.: Вища школа, 2001. – 159 с.
- 49.Освітні технології: Навч.-метод. посіб. О.М. Пехота, А.З. Кіктенко, О.М. Любарська та ін. /За заг. ред. О.М. Пехоти. – К.: А.С.К., 2001. – 256 с.
- 50.Основи національного виховання /За заг. ред. Кузя В.Г., Руденка Ю.Д. – К.: ІВЦ “Київ”, 1993. – 145 с.
- 51.Основи національного виховання: Концептуальні положення /В.Г. Кузь, Ю.Д.Руденко, З.О.Сергійчук та інш. /За заг. ред. В.Г.Кузя та інш. – К.: Інф.-видавн. центр “Київ”, 1993. – Ч.1. – 152 с.

- 52.**Пашенко Д. Патріотичне і національне виховання - складові становлення громадянина // Шлях освіти.- 2002.- №1.- С. 9-14.
- 53.**Пилипенко Л. Теоретичні основи патріотичного виховання в сучасному педагогічному процесі. / Матеріали Міжнародної науково-практичної Інтернет-конференції «Проблеми виховання патріотизму підростаючої особистості в умовах глобалізації» // [Електронний ресурс]
- 54.**Підборський Ю.Г. Моральне виховання школярів на українських народних традиціях / Ю. Підборський // Педагогіка і психологія - 1996. - №1. - С. 71 - 76.
- 55.**Підласий І. Реалії сучасного українського виховання //Рідна школа. – 1999. – № 12. – С. 3–7.
- 56.**Пономаренко Л. Виховання громадянськості у молодших школярів // Початк. шк.- 2001.- №3.- С. 17-20.
- 57.**Поплужний В. Патріотичні почуття і їх формування у школярів // Вісн. Акад. пед. наук України.- 1993.- №1.- С. 143-150.
- 58.**Сердюк Ю.Л. Патріотичне виховання. / Сайт Сакскої загальноосвітньої школи І-ІІІ ст. №2 // [Електронний ресурс]
- 59.**Сучасна освіта в Україні. //[Електронний ресурс]
- 60.**Сисоєва С.О. Особистісно зорієнтовані педагогічні технології: метод проектів / С.О. Сисоєва // Метод проектів: традиції, перспективи, життєві результати: [практико зорієнтований збірник] / ред. - канд. істор. наук І.Г. Єрмаков. - К.: Вид-во „Департамент”, 2003. - С. 119-124.
- 61.**Сухомлинська О. Патріотизм як цінність : погляд на історію і сьогодення / О. Сухомлинська // Шлях освіти. – 2010. – № 2. – С. 10– 14.
- 62.**Тимошенко О. Метод проектів як складова частина національно-патріотичного виховання // Директор школи. - 2008. - №8.- С.10.
- 63.**Тхоржевський Д. Виховання національної самосвідомості учнів - невідкладне завдання загальноосвітньої школи // Шлях освіти. - 2003. - №2. - С.28-30.

64. Фіцула М.М. Педагогіка. Навчальний посібник для студентів вищих педагогічних закладів освіти. – Тернопіль: „Навчальна книга – Богдан”, 2003. – С.192 .
65. Хорламова О.Л., Кравченко Т.В. Виховання у дітей в сім'ї патріотизму як життєвої цінності // Виховання патріотизму у дітей та молоді в сучасних соціально-економічних умовах: Матер. Звітної наук.-практич. конф. – К., 1999. – С. 34–37.
66. Чорна К.І. Патріотизм – духовна цінність молодих громадян України // Цінності освіти і виховання. Науково-методичний збірник / За заг. ред. О.В.Сухомлинської. – К., 1997. – С. 209–212.
67. Чупрій Л.В. Патріотичне виховання в Україні: стан і перспективи. // [Електронний ресурс]
68. Шкільна І.М. Практика виховання патріотизму старших підлітків у позаурочній діяльності. // [Електронний ресурс]
69. Щербань П. Проблеми сучасної освіти. // Літературна Україна". - 13 липня 2006.
70. Яременко Н., Устич Ю. Методичні рекомендації щодо організації патріотичного виховання дітей та учнівської молоді в умовах загальноосвітніх та позашкільних навчальних закладів. // [Електронний ресурс]
71. Яроцький Л.В. Роль традицій у патріотичному вихованні молоді // Україна: минуле, сучасне, майбутнє: До 10-річчя незалежності України: [Матеріали обл. міжвуз. конф. Житомир, 30 трав. 2001 р.]. - Житомир, 2001. - С.109-115.